

ВІДГУК
офіційного опонента про дисертацію
ГУЛИ ЛЕСІ ІГОРІВНИ
«Торговельно-економічна лексика української мови XIV–XVIII ст.»
(Вінниця, 2019. – 195 с.), подану до захисту
на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук
(спеціальність 10.02.01 – українська мова)

Визнання системного начала в організації лексико-семантичного рівня мови свого часу зумовило вибір основного об'єкту діяхронної лексикології, яким є лексико-семантична чи тематична група в її еволюції. Комплексне дослідження динаміки окремих лексичних підсистем у лексико-семантичному та словотвірному аспектах відкривають можливість для ґрунтовних спостережень та аргументованих узагальнень щодо закономірностей розвитку цілої лексичної сукупності мови, основних джерел і способів її поповнення, механізмів словотвірних процесів, які взяли участь у її формуванні тощо. Варто констатувати, що вивчення лексики української мови в діяхронії має дещо нерівномірний характер. Це виражається в тому, що не всі її лексико-тематичні підгрупи охоплені лінгвістичним аналізом і не всі проаналізовані достатньо глибоко. Це, у свою чергу, зумовлює **актуальність дисертації** Л. І. Гули, об'єктом вивчення якої стала ще не досліджена комплексно староукраїнська галузева лексика торговельно-економічних відносин у її побутуванні в професійному контексті – ділових пам'ятках XIV–XVIII ст. Проаналізована лексика є однією із значущих лексичних сукупностей мови, оскільки пов'язана з важливим аспектом життєдіяльності та соціальної взаємодії всередині людського суспільства.

Обраний об'єкт дослідження, а також визначені головні аспекти його аналізу (лексико-семантичний та структурно-граматичний) відкрили перед дослідницею можливість розв'язання багатьох лінгвістичних завдань, що зумовило **наукову новизну** праці в контексті таких галузей: 1) *теоретична лексикологія*: запропоновано дефініцію поняття «торговельно-економічна лексика», здійснено лексико-тематичну класифікацію галузевої торговельно-

економічної лексики; 2) *історична лексикологія*: доповнено відомості про джерела поповнення лексичного складу староукраїнської мови XIV–XVIII ст., аргументовано продемонстровано її спадковий характер щодо попереднього періоду розвитку, вказано на найважливіші мови-донори запозиченої лексики; вичерпно досліджено склад окремих лексико-тематичних підгруп торговельно-економічної лексики зазначеного періоду, визначено подальшу динаміку цієї лексичної сукупності в проекції на сучасну українську мову (занепад та поява нових одиниць, екстра- й інтралінгвальні причини зазначених процесів); 3) *історична термінологія*: шляхом суцільної вибірки зі значної кількості ділових пам'яток староукраїнської писемності XIV–XVIII ст. та авторитетних історико-лексикографічних праць створено корпус лексем торговельно-економічної лексики (887 одиниць), що фактично є спробою реконструкції торговельно-економічної терміносистеми в її тогочасному стані; 4) *історичний словотвір*: з'ясовано основні словотвірні типи, моделі та словотворчі форманти, продуктивні у галузі торговельно-економічної лексики.

Важливо відзначити при цьому, що обрані для аналізу писемні джерела є репрезентативними як у хронологічному плані (охоплюють весь староукраїнський період), так і в територіальному, тобто представляють всю територію поширення тогочасної української мовної системи.

Теоретичне значення роботи полягає в тому, що в ній поглиблено принципи лексико-тематичної та структурно-граматичної систематизації словникового складу української мови загалом і торговельно-економічної лексики зокрема. Висновки дослідження становлять інтерес у контексті вироблення стратегії нормалізації сучасної української торговельно-економічної лексики й термінології з урахуванням традиції її розвитку, зокрема у регулюванні співвідношення в ній автохтонних та запозичених елементів.

Практичне значення дисертації зумовлене можливістю використання представленого в ній нового емпіричного матеріалу в історичній лексикології

та лексикографії, діалектології та історії мови, а також при створенні вузівських курсів із зазначених дисциплін.

Композиція дисертації цілком відповідає поставленим у ній завданням. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаної літератури, що містить 202 найменування. Список джерел ілюстративного матеріалу налічує близько 40 позицій. У додатках вміщено індекс проаналізованих у роботі лексичних одиниць.

У вступі Л. І. Гула переконливо обґрунтовує актуальність праці, її наукову новизну, теоретичне й практичне значення, визначає об'єкт, предмет, мету, задачі й методи дослідження.

Перший розділ дисертації *«Торговельно-економічна лексика як об'єкт лінгвістичних досліджень»* присвячено огляду основних напрямків вивчення торговельно-економічної лексики в українській лінгвістиці, а саме в контексті історії мови та наукового галузевого термінознавства. Найважливіші порушені тут питання: періодизація розвитку торговельно-економічної лексики української мови (сс. 33–47), лексико-тематична класифікація торговельно-економічної лексики староукраїнського періоду (виокремлено 6 підгруп: 1) найменування грошових одиниць, 2) метрологічні номени, 3) назви податків і митних зборів, 4) назви учасників торговельно-економічних відносин; 5) назви торговельно-економічних установ та закладів, 6) назви торговельно-економічних операцій і дій) (с. 66), її класифікація з погляду походження (сс. 51–59) та ін.

Дослідивши різні підходи до визначення обсягу поняття «торговельно-економічна лексика» та лінгвістичні терміни на його позначення (підрозділ 1.1.), Л. І. Гула запропонувала власну дефініцію цієї лексичної сукупності як системи спеціальних найменувань, що співвідносяться з поняттями та реаліями торговельно-економічної сфери (с. 33). Цілком схвалюючи вибір загального терміна, зауважимо, що, на нашу думку, запропоноване формулювання набуло б виразності, якби авторка ґрунтовніше розкрила сутність торговельно-економічних відносин, зокрема, як акту обміну

(купівлі – продажу) матеріальними благами (товарами, послугами, грошима) та факторів, що супроводжують чи регулюють цей процес (напр., торговельні угоди, оподаткування, кредитування). Це, у свою чергу, увиразнило б підстави запропонованої в роботі лексико-тематичної класифікації торговельно-економічної лексики, яка, хоч і видається цілком вдалою (с. 66), проте не охоплює такого важливого, на нашу думку, компоненту як номенклатура товарів.

Другий розділ *«Лексико-семантичні особливості української торговельно-економічної лексики XIV – XVIII століть»* присвячений комплексному лексико-семантичному дослідженню виокремлених у складі торговельно-економічної лексики 6-х лексико-тематичних підгруп. Тут визначено гіперо-гіпонімічні зв'язки всередині підгруп, здійснено історико-етимологічний аналіз виявлених лексем, визначено їхню семантику, відображено фонетичну, орфографічну, словотвірну варіантність лексичних одиниць, простежено їхній статус в сучасній українській мові – літературній та діалектній.

Цікавими і переконливими видаються отримані лінгвостатистичним методом висновки Л. І. Гули щодо співвідношення запозиченої та автохтонної лексики, яке у різних лексико-тематичних підгрупах торговельно-економічної лексики суттєво відрізняється. Так, за спостереженнями дослідниці, найбільш відкритими на іншомовні впливи виявились групи назв грошових одиниць, метрологічних номенів та торговельних установ (с. 123), найменше – назви учасників торговельних відносин і процесів, пов'язаних із торгівлею (с. 124). Важливим є також висновок дисертантки про те, що, незважаючи на відчутні іншомовні впливи, основу торговельно-економічної лексики староукраїнської мови становить питома, а не запозичена лексика праслов'янського походження (с. 124).

У третьому розділі *«Структурно-граматичні риси української торговельно-економічної лексики XIV – XVIII століть»* розглянуто найактивніші словотвірні типи, моделі і словотворчі форманти, які взяли

участь у творенні торговельно-економічної лексики різної частиномовної приналежності; визначено семантичну спеціалізацію найактивніших формантів і моделей. Розділ завершує важливий висновок дослідниці про те, що система словотвору XIV–XVIII ст. є органічним продовженням давньоукраїнської та праслов'янської систем (с. 152). Найпродуктивнішими словотвірними типами творення торговельно-економічної лексики визнано морфологічний (суфіксальний) (с. 145) та лексико-семантичний (с. 151), що загалом притаманно галузевим лексичним (термінологічним) системам, які виявляють тенденцію до вираження взаємозв'язків між явищами (за допомогою розвинутих словотвірних гнізд) та диференціації спеціальних ознак денотатів (за допомогою атрибутивів у складі термінів-словосполучень).

У висновках дисертації викладено результати здійсненого дослідження, які вповні відображають всі його аспекти і суголосні з висновками до окремих розділів роботи.

Положення, винесені на захист, достатньою мірою апробовані на публічних наукових зібраннях (конференціях, семінарах тощо). Матеріали дисертації викладено у 10 публікаціях, із яких 6 опубліковані у фахових виданнях, затверджених ДАК України (одна у співавторстві); 1 – у закордонному міжнародному виданні, 3 – в інших виданнях. Автореферат і публікації повною мірою відображають основні результати дисертаційного дослідження.

Проте до роботи можна висловити кілька зауважень та рекомендацій:

1) Підрозділ 1.5. «Лексико-семантичні та тематичні групи української торговельно-економічної лексики» дещо перевантажений наведеними тут класифікаціями різних дослідників. Натомість власний підхід до запропонованого в роботі тематичного членування торговельно-економічної лексики Л. І. Гула не аргументує. На нашу думку, надійним критерієм для тематичної класифікації стало б попереднє логіко-поняттєве конструювання системи відповідної галузі (див. вище наш коментар щодо

визначення змісту поняття «торговельно-економічні відносини»), а відтак визначення, які мовні сегменти в плані вираження відповідають одиницям цієї системи в плані змісту (це класичний ономасіологічний підхід, сформульований О. Гердом).

2) Джерельна база дисертації є доволі повною і репрезентативною, однак, на жаль, до неї не увійшло така важлива пам'ятка, як «Акти Полтавського полкового суду 1668–1740 рр. Збірник актових документів. Кн. 1 / Упоряд.: І.П. Чепіга, У.М. Штанденко. Київ: Наук. думка, 2017» та «Акти (протоколи) Полтавського полкового суду (1683–1750). Кн. 2 / Упор. Л.А. Москаленко. Київ, 2018». До джерельної бази дослідження варто було, на нашу думку, залучити також пам'ятки староукраїнської лексикографії, зокрема «Лексикон» П. Беринди 1627 р., «Лексикон словено-латинський» Є. Славинецького та А. Корецького-Сатановського, «Лексикон латинсько-слов'янський» І. Максимовича XVIII ст.

3) Сумнівною, на нашу думку, є доцільність віднесення лексем *місце* (с. 87) і *пляц* (с. 87) зі значенням власне «земля під забудову» до метрологічної лексики, про що, зрештою, свідчить семантична характеристика цих лексем, наведена в роботі.

4) Подекуди вказівок на етимологію лексем, наведених у роботі, недостатньо для розкриття мотивації розвитку в них «торговельно-економічної» семантики. Це стосується слів *осипь* і *осипщина* «грошовий збір за змелене зерно» (с. 97), *верховщина* «мити за право торгувати городиною» (с. 101), *ключник* «завідувач казною» (с. 102), *позичальник* (с. 104), *гость* «купець» (с. 105), *опатритель* «постачальник», *баришнік* «перекупник» (с. 108), *взаємь* «позичка» (с. 117).

5) Унаслідок недогляду на с. 118 у фрагменті, де аналізується лексема *борг*, увесь ілюстративний матеріал стосується лексеми *долгь*.

Наші зауваження, проте, не стосуються концептуальних положень праці, мають рекомендаційний характер і не впливають на її загальну високу оцінку.

З огляду на все сказане вище вважаємо, що дисертація Л.І. Гули «Торговельно-економічна лексика української мови XIV–XVIII ст.» є оригінальним, завершеним науковим дослідженням, яке відповідає вимогам ДАК України щодо дисертацій на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук, а авторка рецензованої праці заслуговує на присудження їй наукового ступеня кандидата філологічних наук за спеціальністю 10.02.01 – українська мова.

Офіційний опонент –
кандидат філологічних наук,
старший науковий співробітник

Інституту української мови НАН України

Н. В. Пуряєва

4 грудня 2019 р.

